

GELLÉRFI GERGŐ

Két férfi esküvője Rómában

Tanulmányomban az azonos neműek házasságkötéséről beszámoló római szövegeket mutatom be azok megbízhatóságának és lehetséges értelmezéseinek vizsgálata céljával. Az irodalmi és történeti források mellett jogi szempontokat is figyelembe véve, mindenekelőtt Craig Williams, Bruce Frier és Michael Fontaine eredményeire támaszkodva vizsgálom a témát, amelyhez egy későantik constitutio mellett két Martialis-epigramma, egy Iuvenalis-szatíra, valamint a Nero, illetve Heliogabalus császárok egyaránt botrányokkal tűzdelt uralkodásáról beszámoló történeti munkák jelentik a legfontosabb forrást.

Kulcsszavak: Martialis, Iuvenalis, házasság, esküvő, homoszexualitás

Roppant kevés, s többségében igen szűkszavú római forrás áll rendelkezésünkre két férfi házasságkötéséről,¹ ráadásul a szövegeket önmagukban vizsgálva az sem egyértelmű, hogy tényleges esküvőről, illetve házasságról szólnak-e, vagy egy komoly tartalommal a résztvevők számára sem bíró „álesküvőt” írnak le – netán a szöveg csupán metaforikusan használja e kifejezéseket egy homoerotikus kapcsolat leírására.² Egy későantik szövegemlék viszont azt sugallja, hogy igenis van létjogosultsága, hogy kutassuk az azonos neműek közötti házasságkötést, a Constantius és Constans császárok által Kr. u. 342-ben megfogalmazott, s a

¹ Az azonos neműek házasságkötését vizsgálva csak férfiakkal foglalkozhatunk, ugyanis egyetlen római szöveg sem számol be nők esküvőjéről vagy házasságáról. Görög források szintén nem jöhetnek szóba, hiszen bármennyire gazdag a homoszexuális kapcsolatokról szóló antik görög hagyomány, a forrásokban nem jelenik meg a házasság, az esküvő vagy ezekhez kapcsolódó fogalom.

² A homoerotikus kapcsolatokról általánosságban ld. HUBBARD (2003), WILLIAMS (2010).

Codex Theodosianus által megőrzött *constitutio* ugyanis – a szöveg elterjedt értelmezése szerint – éppen ezt tiltja meg:

Amikor egy férfi nőként házasodik, hogy megadja egy férfinak, amire vágyik, amikor a nem elvesztette helyét, amikor olyan bűn történik, amiről tudni sem érdemes, amikor a vágy más formát ölt, amikor a szerelem keresve sem látszik, akkor megparancsoljuk, hogy lépjen fel a törvény, a jog vegye fel bosszuló kardját, hogy rendkívüli büntetéssel lakoljanak a bűnösök, akik ezt most vagy a jövőben elkövetik.³ (9, 7, 3)

A szövegkritikai és értelmezési viták⁴ alapjául szolgáló szakasz legproblemásabb elemét Gordon Williams *nubit in feminam*ként olvassa a következő jelentésben: egy férfi „nővé”, azaz „női szerepbe” házasodik – tehát női szerepet tölt be az esküvőn és a házasságban. Craig Williams elveti annak lehetőségét, hogy a szöveg egyszerűen a homoszexuális kapcsolatokra utal, és a *nubit*, azaz „férjhez megy” igét metaforikusan használja, mivel a kortárs jogi szövegek más esetekben ennél konkrétabban fogalmazznak a homoszexuális együttlétekről – még ha eufemisztikusan is.⁵ Így ha Williams emendációja és értelmezése helyes, e *constitutio*val a 4. században két férfi házasságkötését tiltották meg, s ennek alapján vizsgálatra érdemes a feltételezés, hogy a császárkori Rómában ténylegesen tartottak olyan esküvőket, amelyeken két férfi kelt egybe – a következőkben az ezekről az esküvőkről beszámoló hagyományt tekintem át.

Fontos még a szöveghelyek idézése előtt leszögezni, hogy minden releváns római forrás férfiak közötti *esküvőről*, magáról a ceremóniáról számol be és nem *házasságról*. Egy forrást abban az esetben tekintek relevánsnak a téma szempontjából, ha a házasulandó felek azonos nemhez

³ *Cum vir nubit in feminam viro porrecturam quod cupiat, ubi sexus perdidit locum, ubi scelus est id, quod non proficit scire, ubi venus mutatur in alteram formam, ubi amor quaeritur nec videtur, iubemus insurgere leges, armari iura gladio ultore, ut exquisitis poenis subdantur infames, qui sunt vel qui futuri sunt rei.* A szöveget KOPEV kiadása alapján, G. WILLIAMS emendációjával idézem, utóbbi ld. WILLIAMS (2010: 421, 5. jz).

⁴ FONTAINE (2015) például így sommázza a szöveget: “All we can tell is that whatever the behavior is, the law definitely doesn’t like it – and definitely doesn’t sanction it.”

⁵ WILLIAMS (2010: 280; 421–422, 6. jz).

tartoznak, tisztában is vannak ezzel a ténnyel, s saját elhatározásból vesznek részt az esküvőn⁶ – azaz: két olyan férfi, akiknek szándékában áll összeházasodni egy másik férfivel. Emellett nem foglalkozunk érdemben az olyan forrásokkal, mint például Cicero második *Philippicája*, ahol kétséget kizáróan nem szó szerint értendő, amikor a szónok Curio feleségeként hivatkozik politikai ellenfelére, Marcus Antoniusra.⁷

Heliogabalus és Nero

A római történelem két másik prominens alakját illetően viszont nem csupán egy retorikai túlzás, hanem a történetírói hagyomány utal férfival kötött házasságukra. Egyikük Heliogabalus (avagy Elagabalus) császár, aki Cassius Dio alapján sem vallási, sem szexuális téren nem ismert tabukat: körülmetéltette magát, hogy Elagabal napistenség főpapja legyen, akit Iuppiter fölé helyezett; ötször nősült, többek között egy Vesta-szüzet is elvett; emellett bordélyházakban bocsátotta áruba testét, kiűzve onnan az örömlányokat,⁸ később pedig „elkülönített egy helyet a palotában, és ott folytatta e szégyentelen viselkedést, szajhaszokás szerint meztelenül állt az ajtóban, megrázta az aranygyűrűkről lógó függönyt, és onnan édesgette magához az arra járókat lágy, csábító hangon.”⁹

⁶ Így pl. Plautus *Casinájának* esküvői jelenete utóbbi szempontok miatt nem releváns: a két részt vevő rabszolga egyike ugyanis nem tudja, hogy „partnere” férfi, míg a másik csupán egy eszköz Cleostrata cselszövésében.

⁷ Cic. *Phil.* 2, 44–45: *Sumpsisti virilem, quam statim muliebrem togam reddidisti. Primo volgare scortum; certa flagiti merces nec ea parva; sed cito Curio intervenit qui te a meretricio quaestu abduxit et, tamquam stolam dedisset, in matrimonio stabili et certo conlocavit. Nemo unquam puer emptus libidinis causa tam fuit in domini potestate quam tu in Curionis.* „Férfitogádat, amint felölthetted, egyből nőire cserélted, eleinte közkézen forgó prostituáltként, s nem épp alacsonyan szabta meg romlottságod árát. Majd Curio hamar közbelépett, kiszakított téged a szajhalétből, és mintha csak asszonyi *stolába* öltöztetett volna, biztos és szilárd házasságot kötött veled. Soha, még egy kéjvágyból vásárolt rabszolga-fiút sem vetett alá senki sem saját hatalmának annyira, mint amennyire téged Curio.” Vö. ORMAND (2009: 229–231), WILLIAMS (2010: 279): “These are fighting words, and the rhetoric makes the point that Curio and Antony were involved in a sexual relationship in which Antony, the younger partner, played the receptive role; the language of marriage is invoked so as to heap further scorn on Antony.”

⁸ D. C. 79, 9–13.

⁹ D. C. 79, 13: καὶ τέλος ἐν τῷ παλατίῳ οἰκημῷ τι ἀποδείξας ἐνταῦθα ἠσέλγαине, γυμνός τ' αἰεὶ ἐπὶ τῆς θύρας αὐτοῦ ἐστὼς ὥσπερ αἱ πόρνοι, καὶ τὸ σινδόνιον

A történeti hagyomány szerint Heliogabalus rövid élete során nem csupán öt nővel, hanem két férfival is házasságot kötött: Cassius Dio írja le, hogy férjhez ment kocsihajtójához, egy Hierocles nevű szőke káriai rabszolgához,¹⁰ míg a *Historia Augusta* arról számol be, hogy egy smyrnai atléta, Zoticus felesége lett a császár. Az előbbi forrás, amelyet általánosságban megbízhatóbbnak tartanak,¹¹ rövid betekintést is enged az ifjú uralkodó és Hierocles kapcsolatába, s ez alapján Heliogabalus komolyan vette házassági kapcsolatukat. Dio szerint az uralkodót a *feleség, úrnő és királynő (császárnő?)* szavakkal illették,¹² s azt akarta, hogy férje római császár legyen – annak ellenére is, hogy bántalmazta őt.¹³ Bár roppant valószínűtlen, hogy Heliogabalus összes esküvője „valódi” házasságot eredményezett – különös tekintettel igen rövid életidejére –, de a Hieroclesről szóló hagyomány azt sugallja, hogy esküvőjüket követően valóban létrejött köztük egy életközösség. Dio emellett megemlíti a császár szeretőjét, Zoticust is, akit a *Historia Augusta* nem csupán férjének nevez, de esküvőjükről és a házasságuk elhálásáról is beszámol.¹⁴

χρυσοῖς κρίκοις ἐξηγοτημένον διασειών, τούς τε παριόντας ἀβρᾱ τε καὶ κεκλασμένη τῇ φωνῇ προσεταιριζόμενος.

¹⁰ D. C. 79, 14–15: καὶ ἐγήματο [...] ὁ δὲ δὴ ἀνήρ αὐτῆς[!] Ἱεροκλῆς ἦν, Καρικὸν ἀνδράποδον... „Férjhez is ment [...] s e nő férje Hierocles, egy káriai rabszolga lett.”

¹¹ A *Historia Augusta* megbízhatóságáról ld. pl. BREISACH (2007: 75). BIRLEY (2006: 23) szerint Heliogabalus életrajza a hitelesebbek közé sorolható.

¹² D. C. 79, 14: γυνὴ τε καὶ δέσποινα βασιλῆς τε ὠνομάζετο...

¹³ D. C. 79, 15: καὶ γὰρ μοιχεύεσθαι δοκεῖν, ἵνα κὰν τούτῳ τὰς ἀσελγεστάτας γυναικας μιμῆται, ἤθελε, καὶ πολλάκις ἐκὼν καὶ ἐπ' αὐτοφώρῳ ἠλίσκετο, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἐλοιδορεῖτο ἀσελγῶς πρὸς τοῦ ἀνδρός, καὶ ὥστε καὶ ὑπώπια σχεῖν πληγὰς ἐλάμβανεν. ἐκεῖνον δ' οὖν οὕτως οὐ κούφη τινὶ φορᾶ ἀλλὰ πόνῳ καὶ δευσοπιῶ ἔρωτι ἠγάπα, ὥστε μὴ ὅτι ἐπὶ τοιούτῳ τινὶ ἀγανακτῆσαι, ἀλλὰ καὶ τὸναντίον ἐπ, αὐτοῖς ἐκείνοις μᾶλλον αὐτὸν φιλῆσαι, καὶ Καίσαρα ὄντως ἀποφῆναι ἐθελῆσαι. „Azt akarta, hogy tudjanak bujálkodásairól, hogy ezzel is a legkicsapongóbb nőket utánozza, ezért gyakran szándékosan leplezte le magát aktus közben, amiért férje rettenetesen megszidta, s úgy megverte, hogy szeme befeketedett. Iránta érzett szerelme azonban nem könnyed vágy volt, hanem súlyos és mély szenvedély, úgyhogy e bántalmazások nemcsak hogy nem fordították ellene, hanem épp ellenkezőleg: annál jobban szerette őt, s azt akarta, hogy ténylegesen császár legyen belőle.”

¹⁴ Hist. Aug. Heliog. 10: Zoticus sub eo tantum valuit, ut ab omnibus officiorum principibus sic haberetur quasi domini maritus. [...] nubsit et coit cum illo ita, ut et pronubam haberet

A Heliogabalust feleségként ábrázoló források jól illeszkednek a róla szóló hagyomány elemei közé: a *Historia Augusta* beszámolója szerint Paris történetének előadásakor rendszeresen Venus szerepét öltötte magára, s lecsupaszított testtel utánozta a guggoló Aphroditét,¹⁵ míg Dio arról számol be, hogy nőies gesztusokkal követelte meg, hogy úrnőnek szólítsák,¹⁶ sőt mi több, testileg is nővé akart válni.¹⁷ Ezen szövegek alapján a Venusként pózoló, női megszólítást elváró, s női testbe vágó Heliogabalust transzgender vagy transzszexuális személynek tekinthetjük.¹⁸ Ahogy azt C. Williams is leszögezi, nincs okunk kételkedni a He-

clamaretque 'concide Magire', et eo quidem tempore quo Zoticus aegrotabat. „Uralkodása alatt Zoticus akkora befolyásra tett szert, hogy az udvar összes főhivatalnoka uruk férjeként kezelte. [...] Feleségül is ment hozzá, el is hálták, még nyoszolyólánya is ott volt, ő meg ezt kiabálta közben: *Vágj bele, Szakács!* Mindezt ráadásul úgy, hogy Zoticus éppen betegeskedett.”

¹⁵ Hist. Aug. *Heliog.* 5: *agebat praeterea domi fabulam Paridis ipse Veneris personam subiens, ita ut subito vestes ad pedes defluerent, nudusque una manu ad mammam altera pudendis adhibita ingenicularet posterioribus eminentibus in subactorem reiectis et oppositis. vultum praeterea eodem, quo Venus pingitur, schemate figurabat corpore toto expolitus...* „Ugyancsak a Palotában szokta volt előadni Parisz történetét, melyben maga játszotta Venus szerepét; hirtelen földre csúsztatta ruháit, és meztelenül letérdelt, egyik kezét mellbimbójára, a másikat nemzőszervére téve, miközben kidüllesztett alfelét társa hímvesszejéhez közelítette. Gyakran utánozta azt az arkifejezést, mellyel Venust rendszeresen ábrázolják, s az egész testét szőrteleníttette...” Ehhez a szakaszhoz ld. VOUT (2014: 453).

¹⁶ D.C. 79, 16: *προσειπόντα, οἷα εἰκὸς ἦν, 'κύριε αὐτοκράτορ χαίρει,' θαυμαστώσ τὸν τε αὐχένα γυναικίσας καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπεγκλάσας ἡμίψατο, καὶ ἔφη οὐδὲν διστάσας 'μή με λέγε κύριον· ἐγὼ γὰρ κυρία εἰμί'.* „Amikor Aurelius a szokott módon köszöntötte, »üdvöz légy felséges uram«, csodálkozó női pózt vett fel, lesújtó pillantást vetett rá, s habozás nélkül így felelt: »ne nevezz úrnak, úrnő vagyok!«”

¹⁷ D.C. 79, 11: *ἐβουλεύσατο μὲν γὰρ παντάπασιν αὐτὸ ἀποκόψαι· ἀλλ' ἐκεῖνο μὲν τῆς μαλακίας ἔνεκα ποιῆσαι ἐπεθύμησε...* „Teljes egészében le akarta vágni a hímvesszejét, s e vágy a bujaságból fakadt...”; 79, 16: *ἐς τοσαύτην δὲ συνηλάθη ἀσέλγειαν ὥς καὶ τοὺς ἰατροὺς ἀξιοῦν αἰδῶ γυναικειάν δι' ἀνατομῆς αὐτῶ μηχανήσασθαι, μεγάλους ὑπὲρ τούτου μισθοὺς αὐτοῖς προῖσχύμενος.* „Bujaságában egészen odáig ment, hogy orvosait arra kérte, metsszenek női nemi szervet a testére, s nagy jutalmat ígért nekik ezért.”

¹⁸ Ld. pl. az EQUITAS (2014) által összeállított szójegyzék definícióit: “Transsexual: A person who does not identify with the gender they were assigned at birth and has changed or is in the process of changing his or her sex, whether by surgery or hormone therapy, and wishes to live as a person of the resulting sex”; “Transgender: A person

liogabalus-hagyomány a császárt feleségként ábrázoló elemeiben,¹⁹ ám e szexuális és egyéb területeken is szélsőséges viselkedést mutató, a hagyományokat semmibe vevő fiatal uralkodó viselkedése alapján nem következtethetünk az általános helyzetre – azaz hogy hétköznapi, átlagos férfiak is összeházasod(hat)tak-e egymással?

Sok tekintetben hasonló a helyzet Nero császárral, a másik hírhedt római személyiséggel, aki férfiakkal házasodott össze a történetírói hagyomány szerint. Ismét Cassius Dióra támaszkodhatunk, aki a császár második felesége, Sabina halálának leírása után léptet színre egy Sporus néven említett fiatal rabszolgát, aki szerfölött hasonlított Nero elhunyt házastársára, ezért az uralkodó kasztráltatta és feleségként kezelte őt – sőt, később el is vette, amit nyilvánosan megünnepeltek annak ellenére, hogy Nerónak ekkor volt egy férje is, Pythagoras.²⁰ Dio értékelés nélkül, objektíven írja le a történetet, éles ellentétben Tacitusszal és Suetoniusszal, akik egyaránt a Nero-hagyomány botrányos elemei között említik azt. Pythagorasszal való házasságkötéséről előbbi a következőképp emlékezik meg *Annalese* 15. könyvében:

Ó maga ekkor minden törvényes és törvénytelen cselekedettel bemocskolta magát, s nem hagyott olyan bűnt, ami még romlottabbá tehetné volna. Kivéve azt az egyet, amit néhány nappal később tett

whose gender identity or biological sex is situated outside traditional male or female roles, who does not identify herself or himself with her or his assigned sex at birth or who started a process to better correspond with her or his expression of gender and gender identity.”

¹⁹ WILLIAMS (2010: 280).

²⁰ D.C. 62, 28: καὶ οὕτω γε αὐτὴν ὁ Νέρων ἐπόθησεν ὥστε μετὰ <τὸν> θάνατον αὐτῆς τὰ μὲν πρῶτα γυναικῆ τινα προσφερῆ οἱ μαθῶν οὖσαν μετεπέμψατο καὶ ἔσχεν, ἔπειτα καὶ παιδὰ ἀπελεύθερον, ὃν Σπόρον ὠνόμαζεν, ἐκτεμών, ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς τῆ Σαβίνη προσεῴκει, τὰ τε ἄλλα ὡς γυναικὶ αὐτῷ ἐχρηῖτο καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ ἔγνημεν αὐτόν, καίπερ Πυθαγόρα τινὶ ἐξελευθέρῳ γεγαμημένος, καὶ προῖκα αὐτῷ κατὰ συγγραφὴν ἔνειμε, καὶ τοὺς γάμους σφῶν δημοσίᾳ οἱ τε ἄλλοι καὶ αὐτοὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἐώρτασαν. „Nerónak annyira hiányzott halála után, hogy amikor tudomást szerzett egy rá hasonlító nőről, tüstént magához hozatta, és megtartotta, majd egy felszabadított rabszolgafiút, akit Sporusnak nevezett, kiheréltetett, mert ő is hasonlított Sabinára, és úgy kezelte minden tekintetben, mintha a felesége lenne, sőt idővel el is vette, noha ő maga a felszabadított Pythagoras felesége volt. A fiú hozományát is megállapították, s házasságukat a rómaiak nyilvánosan ünnepelték meg.”

meg: a fertőzöttek csordájának egy tagjához (Pythagorasnak hívták) ünnepélyes keretek között feleségül ment. Fátylat húztak a császári főre, tanúkat küldtek, hozomány, nászágý, esküvői fáklya, minden megvolt, s még azt is látni lehetett, amit egy nő esküvője esetén az éjszaka rejt el.²¹ (Tac. *Ann.* 15, 37)

Tacitus leírását az általa használt kifejezések (*foedatus, flagitii, corruptior, contaminatorum*), valamint az utolsó tagmondat sokkalta támadóbbá tesz, mint az alapvetően semleges hangvételi Dióét. Suetonius Nero-életrajzában a Sporusszal kötött házasság olyan deviáns viselkedésformákkal és bűnökkel együtt jelenik meg, mint a bordélylátogatás, az erőszak, egy Vesta-szűz meggyalázása, az anyjával elkövetett vérfertőzés vádjá, áldozatai nemi szervének megcsonkítása vadállatnak öltözve, valamint egy nyilvános szexuális aktus Sporusszal és egy másik szabaddal²² – aki feltehetőleg maga Pythagoras.²³ Így tehát három (köztük kettő időben Neróhoz igen közeli) történeti forrás tanúskodik Nero férfiakkal tartott esküvőiről,²⁴ de korántsem egyértelmű, hogy ezeket szó szerint, valódi házasságkötésként kell-e értelmeznünk. Nero és Sporus esküvője kapcsán Fontaine, illetve Champlin jogosan veti fel, hogy a ceremónia talán egyfajta teátrális cselekmény volt (alkalmasint a Saturnalia ünnepén) azzal a céllal, hogy a költői szerepben szívesen és rendszeresen tetszelgő Nero szimbolikus kapcsolatot teremtsen a mitikus költővel, Orpheusszal, aki Eurydice végleges elvesztése után a fiúszelem felé fordult.²⁵

²¹ *ipse per licita atque illicita foedatus nihil flagitii reliquerat quo corruptior ageret, nisi paucos post dies uni ex illo contaminatorum grege (nomen Pythagorae fuit) in modum sollemnium coniugiorum denupsisset. inditum imperatori flammeum, missi auspices, dos et genialis torus et faces nuptiales, cuncta denique spectata quae etiam in femina nox operit.*

²² Suet. *Nero* 27–29.

²³ CHAMPLIN (2003: 161).

²⁴ Vö. HUBBARD (2003: 383) a Nero-hagyomány ezen elemeinek hitelességéről: “But [Suetonius’] account of Nero’s same-sex »marriages« and gladiatorial-style sexual performances may be more deserving of credit, given their public nature and Nero’s well-attested penchant for unusual iconoclastic displays.”

²⁵ Vö. Ov. *Met.* 10, 78–85: *Tertius aequoreis inclusum Piscibus annum / finierat Titan, omnemque refugerat Orpheus / femineam Venerem, seu quod male cesserat illi, / sive fidem dederat; multas tamen ardor habebat / iungere se vati, multae doliere repulsae. / ille etiam*

Sőt, még ha téves is lenne e megközelítés, akkor sem értelmezhetjük e történeteket a házasságról, illetve az esküvőről kialakult modern fogalmi rendszerben. Egyik forrás sem ejt szót arról, hogy Sporus vagy Pythagoras önként házasodott-e össze Neróval, illetve hogy előbbi önszántából vetette-e alá magát a kasztrálásnak. A „saját elhatározás”, a bevezetőben ismertetett egyik fő kritérium hiánya persze csak feltételezhető, az viszont teljes biztossággal kijelenthető, hogy ez a tényező irreleváns volt mindkét esetben, hiszen egy totalitárius rezsim teljhatalmú uraként Nero voltaképpen bárkit bármire rákényszeríthetett annak szándékaitól függetlenül. Ahogy Fontaine találóan megfogalmazza, a hagyomány ezen elemeit „melegházasságnak” nevezni modern értelemben (azaz két azonos nemű fél saját akaratukból történő házasságkötése) éppúgy fogalmi zavar, mint egy bálnát halnak nevezni.²⁶

Martialis és Iuvenalis

Ha csekély számban is, de a császárkori Rómából olyan irodalmi források is ránk maradtak, amelyek két „hétköznapi” (azaz nem a hatalmi elitbe tartozó) felnőtt férfi szabad elhatározásból történő házasságkötéséről számolnak be – ám a szatíra és az epigramma műfaji jellegzetességei miatt fokozott óvatossággal kell kezelnünk őket. A képmutatást és a homoerotikus kapcsolatokat fókuszba állító 2. szatírájában Iuvenalis egy Gracchus nevű Salius-papot léptet színre, aki egy kürtös felesége lesz egy tradicionális elemeket felvonultató ceremónián: a leírásban megjelenik a hozomány (és a róla szóló szerződés),²⁷ a vendégek jókívánságai, a lakoma, a díszes, hosszú ruha és a férje ölében ülő *menyecske* fátyla is.

Thracum populis fuit auctor amorem / in teneros transferre mares citraque iuventam / aetatis breve ver et primos carpere flores. „Már harmadszor zárta le az évet a titán, mikor a Halak a tengerbe merült, de Orpheus minden női szerelemtől távol tartotta magát, talán mert az előző rosszul végződött, talán mert megesküdött erre. Mégis sokan vágytak arra, hogy együtt legyenek a költővel, sokaknak fájt az elutasítás. Végül ő lett a thrák férfiak közt az első, aki szerelmét az ifjak felé fordította fiatalságuk rövid tavaszát és első virágaikat élvezve.” CHAMPLIN (2003: 145–150); vö. FONTAINE (2015). Orpheus szexualitásához ld. FOX (2015: 335–351).

²⁶ FONTAINE (2015).

²⁷ A hozományt több szerző is kiemeli hasonló történetek esetében, ld. fentebb Dio Nero és Sporus, illetve Tacitus Nero és Pythagoras kapcsán, valamint a lentebb idézett Martialis-epigrammát.

Epigrammái 12. könyvének 42. darabjában Martialis hasonló elemek kiemelésével illusztrálja, hogy Callistratus és Afer esküvőjén éppen úgy történt minden, mint amikor egy férfi és egy nő házasodik össze:

A szakállas Callistratus hozzáment a merev Aferhez, épp ahogy egy szűz szokott egy férfihez. Felragyogtak a fáklyák, fátyol fedte el arcát, s a te szavaid se hiányoztak, Talassus. Még a hozományt is meghatározták. Róma, hát ez sem tűnik elegendőnek számodra? Mire vársz, hogy szüljön is?²⁸

A iuvenalisi narrátor botrányosnak találja a történeteket, de figyelemre méltó, hogy kizárólag a „menyasszonyra” koncentrál, akit több nőnemű szóval illet. A szakasz értelmezése szempontjából kulcsfontosságú, hogy a narrátor nem ezt tartja Gracchus legnagyobb „bűnének”, hiszen nem sokkal később a következő szavakkal vezeti be a jelenetet, amelyben e nemesi származású férfi gladiátorként parádézik az arénában: „Sőt, ezen a rémségen is túltett...” (2, 143: *vicit et hoc monstrum*). A narrátort felháborító két eset között a kapocs az össze nem illőség: a gladiátori szerep és az előkelő származás, valamint a gladiátori öltözet és a toga épp annyira elüt egymástól, mint a menyasszonyi szerep és a férfi nem, illetve a menyasszonyi ruha és a Salius-papok kultikus öltözete – legalábbis a narrátor szerint.²⁹ Azt is meg kell jegyeznünk továbbá, hogy a korábbi forrásokhoz hasonlóan Iuvenalis sem egyszerűen két férfi esküvőjéről ír, hanem ő is megjelöli a „vőlegényt” és a „menyasszonyt” – azaz a résztvevők egyike ismét női szerepbe kerül.

Ez tehát a „hatalmas bűn” (*nefas tantum*) Iuvenalis szavaival élve: egy nemesi származású férfi feleség lesz, ráadásul egy alacsonyabb rangú férfihez megy hozzá. Aligha véletlen, hogy a férfiesküvőkről szóló forrásaink (az erkölcsileg több síkon megkérdőjelezhető Nero–Sporus-történetet leszámítva) jóval kisebb hangsúlyt helyeznek a férfiszerepét megtartó „vőlegényre”, mint a női szerepet öltő „menyasszonyra” – s

²⁸ Mart. 12, 42: *barbatus rigido nupsit Callistratus Afro, / hac qua lege viro nubere virgo solet. / praeluxere faces, velarunt flamma vultus, / nec tua defuerunt verba, Talasse, tibi. / dos etiam dicta est. nondum tibi, Roma, videtur / hoc satis? expectas numquid ut et pariat?*

²⁹ Gracchus mint „osztályáruló”, ld. NAPPA (2017: 106–111).

ugyanazt láthatjuk az utolsó, még nem idézett releváns szövegben, Martialis 1. könyvének 24. epigrammájában:

Látod-e, Decianus, azt a fésületlen hajú férfit, akinek szigorú szemöldöke még téged is megijeszt, aki a Curiusokról és a védelmező Camillusokról beszél? Ne higgy az ábrázatának! Tegnap ment férjhez.³⁰

A férjről ezúttal szó sem esik, míg az epigramma célpontjának sztereotip férfiasságát már-már nevetséges módon hangsúlyozza a szerző a csattanó előtt, ezzel domborítva ki a kontrasztot a megjelenés és a menyasszonyi szerep között. E szövegek közös tulajdonságaiból C. Williams az alábbi következtetést vonja le: „A férfiak közötti házasságokat nem a férfiak között intimitás által kiváltott homofób érzetek miatt tüntetik fel anomáliaként, hanem a házasság természetéhez kapcsolódó hierarchikus, androcentrikus képzetek miatt. Az alapvető probléma nem az volt, hogy két férfi egymáshoz kötötte magát, hanem hogy egyiküknek szükségszerűen a menyasszony szerepét kellett játszani.”³¹

Ha elfogadjuk, hogy az azonos neműek esküvőivel szembeni negatív attitűd fő oka maga a ceremónia mintegy „megszentségtelenítése”,³² meg kell vizsgálnunk ezen esküvők (és házasságok) viszonyát a hagyományosakhoz. Boswell (és az őt követők) azt állítják, hogy jogi szempontból az ezeken az esküvőkön megkötött házasságok nem különböztek a hagyományosaktól, míg például Adams monográfiájában épp az ellenkező véleményt képviseli, „paródiaként” értelmezve e ceremóniákat.³³ Egyik magyarázat sem megnyugtató. Egyfelől Frier kellő alapos-

³⁰ *aspicis incomptis illum, Deciane, capillis, / cuius et ipse times triste supercilium, / qui loquitur Curios adsertoresque Camillos? / nolito fronti credere: nupsit heri.*

³¹ WILLIAMS (2010: 280): “Marriages between men were represented as anomalous not because of homophobic anxieties regarding intimacy between males, but rather because of hierarchical, androcentric assumptions regarding the nature of marriage. The fundamental problem was not that two men joined themselves to each other, but that one man was thought necessarily to play the role of the bride.”

³² Ld. még FRIER (2004: 6–7): “Their protest is not against same-sex unions themselves, but against this misappropriation of a venerable ceremony.”

³³ BOSWELL (1980: 82), ADAMS (1982: 160). Ld. még FRIER (2004: 11).

sággal igazolja (érvelését éppen ezért itt nem részletezem),³⁴ hogy elképzelhetetlen, hogy egy *matrimonium*, azaz egy jogi szempontból teljes értékű házasság jöhetett létre úgy, hogy nem egy férfi és egy nő között kötött; másfelől viszont erős érvek mutatnak abba az irányba, hogy bizonyos esetekben legalábbis a házasuló felek komolyabban vették a ceremóniákat, semhogy egyszerű paródiaként tekinthetnénk rájuk.

Nero és Heliogabalus esetében persze, mint már utaltam rá, hiba lenne a hagyomány ezen elemeit bizonyítékként használni arra, hogy a hétköznapiakban is léteztek férfiesküvők, Iuvenalis és Martialis szövegei viszont ezt igazolják. A szatíra és az invektív költészet elengedhetetlen műfaji kritériuma a valósággal való szoros kapcsolat – ahogy Iuvenalis maga is leszögezi programversében: témáját az utca szolgáltatja, az irodalmi formába öltöztetett támadás valós tapasztalatokon nyugszik, persze a teljesen objektív valóságábrázolás igénye nélkül.³⁵ Az idézett epigrammák és a 2. szatíra egyaránt arról tanúskodnak, hogy a császárkori Rómában léteztek ilyen esküvők, s a házasulandó felek nagyon is komolyan vették őket – épp ez szolgál az extrémkonzervatív iuvenalisi narrátor felháborodásának táptalajául.³⁶ Martialis idézett 12. könyvbeli epigrammájához hasonlóan Iuvenalis is hangsúlyozza a tradicionális római esküvők hagyományos elemeinek meglétét e ceremóniákon, ezzel húzva alá „valódiságukat”. S hogy nem kivételes, elszigetelt esetekről esik szó e szövegekben, Frier azzal támasztja alá, hogy szemmel láthatóan mindkét költő számít arra, hogy olvasói hallottak már ilyen eseményekről,³⁷ amit a iuvenalisi narrátor és fiktív beszélgetőpartnerének párbeszéde is megerősíteni látszik:

„Holnap kora reggel dolgom van Quirinus völgyében.” Aztán miféle dolgod? „Hogyhogy miféle? Férjhez megy a barátom. Nem lesznek ott sokan.” Csak éljünk még egy kicsit, majd nyilvánosan teszik,

³⁴ FRIER (2004: 11–14).

³⁵ Ld. pl. GELLÉRFI (2018: 14–16) és az ott hivatkozott szakirodalmakat. Kifejezetten az azonos neműek házasságának témájával kapcsolatban vö. még WILLIAMS (2010: 280).

³⁶ Vö. FRIER (2004: 14–15). Ez az olvasat nem mond ellent a szöveg hagyományos, többek között COURTNEY (1980: 121–122) és BRAUND (1996: 153–159) kommentárjában, vagy épp NAPPA (2017: 105–111) monográfiájában megjelenő értelmezésének.

³⁷ FRIER (2004: 9).

megteszik ugyanezt, sőt a hírlapokban is meg akarják íratni.”³⁸ (Juv. 2, 132–136)

E rövid párbeszédben az *interlocutor* fölöslegesnek tartja a „férjhez megy a barátom” (*nubit amicus*, előbbi szó a menyasszony cselekvését írja le, utóbbi viszont hímnemű) kijelentés hosszas részletezését, a narrátor válasza pedig arra utal, hogy a szertartások a nyilvánosság kizárásával történtek, ennek oka alighanem a többségi társadalom elutasító attitűdje.³⁹ E társadalmi szembenállás alapja ugyanaz lehet, mint az extrém-konzervatív narrátor esetében: a tradícióknak (szinte) minden tekintetben megfelelő, konvencionális elemektől sem mentes esküvői ceremónia megtartása anélkül, hogy törvényes házasság jönne létre. Chambersnek természetesen igaza van abban, hogy nem tudhatjuk biztosan, a pár együttélése akkor is hasonló ellenérzéseket váltott volna-e ki, ha nem tartanak esküvőt,⁴⁰ de az a tény, hogy minden releváns forrásunk az azonos nemű személyek *esküvőjére* fókuszál, s nem magára a *házasságra*, arról tanúskodik, hogy nem a két férfi együttélése, partneri kapcsolata váltott ki elsősorban felháborodást, hanem esküvői szertartásuk – amelyen a formai kereteket betartva egyikük a férfi, másikuk pedig a nő szerepében vett részt.

Esküvő és házasság

Nem az imént idézett szövegek az egyedüli forrásaink olyan esküvőről, amelyeken nem jött létre törvényes házasság. Tacitus az *Annales*ben idézi fel Silius és Messalina esküvőjét, akik meghallgatták az előjeleket, áldozatot mutattak be, a vendégekkel lakomáztak, mindezt az alkalomhoz illő öltözékben, majd elhálták a nászt – miközben Messalina Claudius császár törvényes felesége volt (Tac. *Ann.* 11, 27). Noha e ceremónia célja legalábbis részben eltért a korábban tárgyalt férfiesküvőkétől, hiszen egy Claudius elleni államcsínykísérlet keretében történt meg, az eseteket mégis összeköti a formalitások betartása és a törvényesség hiá-

³⁸ *'officium cras / primo sole mihi peragendum in valle Quirini.' / quae causa officii? 'quid quaeris? nubit amicus / nec multos adhibet.' liceat modo vivere, fient, / fient ista palam, cupient et in acta referri.*

³⁹ Vö. FRIER (2004: 9).

⁴⁰ Ld. FRIER (2004: 7, 15. jz).

nya.⁴¹ A római házasságokról szóló kutatásban rendre hangsúlyozzák, hogy a házasságok megkötése nagyban eltér a modern kultúrákban megszokottól, hiszen az államnak nem volt meg az az engedélyező és ellenőrző szerepe a folyamatban, mint manapság – ennél fogva bizonyos esetekben akár egy házasság megléte is megkérdőjelezhető volt a hivatalos kontroll hiányában, előfordulhatott, hogy nem egyértelmű, hogy egy pár házas vagy sem, ami elképzelhetetlen lenne napjainkban. Ennél fogva a ceremónia és a jogi intézmény, azaz az esküvő és a házasság korántsem kapcsolódott össze egymással olyan szorosán, mint ma, ahogy azt többek között Frier és Hersch is bemutatja.⁴²

Ezt is figyelembe véve térjünk vissza Martialis 12. könyvének 42. epigrammájához. A költeményt rendszerint az egybekelő férfiak és esküvőik elleni invektív gúnyversként értelmezik. Meglátásom szerint azonban az epigramma jogi szemszögből is értelmezhető, az ellentmondást hangsúlyozva, amelyet egy tradicionális elemeket, fáklyát, fátylat, odaillő szavakat és hozományt felvonultató, de törvényes házasságot nem eredményező esküvő hordoz magában. Ha ebből az irányból közelítjük meg Martialis szavait, az epigramma csattanója (*nondum tibi, Roma, videtur / hoc satis? expectas numquid ut et pariat?*) a következőképp egészíthető ki: „Róma, hát ez sem tűnik elégnek számodra ahhoz, hogy elismerd őket házaspárként? Mire vársz, hogy szüljön is?”

Ám akár tetszett ez Martialisnak, akár nem, a meglévő bizonyítékok alapján Rómában nem ismerték el törvényesnek az azonos neműek házasságát, s egy férfpár csak saját privát szférájában kezelhette az ilyen ceremóniakon létrejött életközösségeket azonos értékűként a törvényes házasságokkal – ráadásul Iuvenalis szavai alapján a többségi társadalom sem állt pozitívan ezekhez az esküvőkhöz. Arra a kérdésre tehát, hogy kötöttek-e házasságot Rómában azonos nemű személyek, egyfelől, jogi szempontból a válasz „nem”, másfelől viszont egy olyan államban, amely semmiféle tevőleges szerepet sem játszott egy házasság megkötésében, egy esküvő és egy esküvőszerű ceremónia, illetve egy házasság és egy házasságszerű együttélés közötti határvonal jóval kevésbé lehe-

⁴¹ HERSCH (2010: 33) az egyetlen forrás által megőrzött rabszolgaesküvőket hozza még lehetséges párhuzamként. Ld. még FRIER (2004: 17–19).

⁴² FRIER (2004: 15–17), HERSCH (2010: 19–43).

tett egyértelmű. A források arra mutatnak, hogy a szabad, felnőtt férfiaknak, akik úgy döntöttek, hogy ilyen ceremóniákon kötik össze sorsukat, nem az volt a céljuk, hogy valamiféle parodisztikus vagy álesküvőn vegyenek részt, hanem ki akarták fejezni egymás iránti elkötelezettségüket, hiszen jogi vagy egyéb előnyük nem származott a házasságból – s így adott esetekben ezek az esküvők őszintébbek, érzelempőzpontúbbak lehettek a gyakran politikai vagy gazdasági alapokon nyugvó törvényes házasságkötéseknél. Talán épp ez háborította fel olyannyira a iuvenalisi narrátort a 2. szatírában.

Felhasznált irodalom

- ADAMS 1982 J. N. ADAMS, *The Latin Sexual Vocabulary*, London, 1982.
- BIRLEY 2006 A. BIRLEY, *Rewriting second- and third-century history in late antique Rome: The Historia Augusta*, *Classica*, 19 (2006), 19–29.
- BOSWELL 1980 J. BOSWELL, *Christianity, Social Tolerance, and Homosexuality*, Chicago, 1980.
- BRAUND 1996 S. M. BRAUND (comm.), *Juvenal: Satires, Book I*, Cambridge, 1996.
- BREISACH 2007 E. BREISACH, *Historiography: Ancient, Medieval, and Modern*, Chicago, 2007.
- CHAMPLIN 2003 E. CHAMPLIN, *Nero*, Cambridge MA – London, 2003.
- COURTNEY 1980 E. COURTNEY, *A commentary on the Satires of Juvenal*, London, 1980.
- EQUITAS 2014 *Gender and Sexual Identity Lexicon*, published by EQUITAS – International Centre for Human Rights Education. 2014. URL: <https://equitas.org/wp-content/uploads/2018/03/Gender-lexicon.pdf>
- FONTAINE 2015 M. FONTAINE, *Straight Talk About Gay Marriage in Ancient Rome*, 2015. [az eredeti online publikáció már nem érhető el, a szerző bocsátotta rendelkezésemre a kéziratot]
- FOX 2015 M. FOX, *The bisexuality of Orpheus*, in: M. Masterson – N. Sorkin Rabinowitz – J. Robson (eds.), *Sex in Antiquity. Exploring Gender and Sexuality in the Ancient World*, London – New York, 2015, 335–351.
- FRIER 2004 B. W. FRIER, *Roman Same-Sex Weddings from the Legal Perspective*, 2004. URL: https://www.academia.edu/32397943/Roman_Same-Sex_Weddings_from_the_Legal_Perspective. [eredetileg megjelent: *Classic Studies Newsletter*, 10]
- GELLÉRFI 2018 GELLÉRFI G., *Allúziós technika és műfaji hatások Iuvenalis szatíráiban*, Budapest, 2018.
- HERSCH 2010 K. K. HERSCH, *The Roman Wedding. Ritual and Meaning in the Antiquity*, Cambridge, 2010.

- HUBBARD 2003 T. K. HUBBARD, *Homosexuality in Greece and Rome. A Sourcebook of Basic Documents*, Berkeley – Los Angeles – London, 2003.
- NAPPA 2017 C. NAPPA, *Making Men Ridiculous. Juvenal and the Anxieties of the Individual*, Ann Arbor, 2017.
- ORMAND 2009 K. ORMAND, *Controlling Desires. Sexuality in Ancient Greece and Rome (Revised Edition)*, Austin, 2009.
- VOUT 2014 C. VOUT, *Biography*, in: T. K. Hubbard (ed.), *A Companion to Greek and Roman Sexualities*, Malden, 2014.
- WILLIAMS 2010 C. A. WILLIAMS, *Roman Homosexuality (Second edition)*, Oxford, 2010.

Two men, one wedding in the ancient Rome

The present article examines the reliability and possible interpretations of Roman texts on same-sex marriage. In addition to literary and historical sources, I also consider legal aspects, drawing in particular on the work of Craig Williams, Bruce Frier and Michael Fontaine. The main textual sources are a constitutio from late Antiquity, two epigrams of Martial, a Juvenalian locus, and historical works on the scandal-ridden reigns of the emperors Nero and Heliogabalus.

Keywords: Martial, Juvenal, marriage, wedding, homosexuality